



<https://doi.org/10.23939/shv2023.01.037>

ПІЗНАВАНЕ Й НЕПІЗНАВАНЕ У ВИМІРАХ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ.

Рецензія: Петрушенка, В. (2022).

Епістемологія релігії : навч. посіб. Львів : Град Лева. 220 с.

Оксана Онищук

Національний університет “Львівська політехніка”

ORCID ID: 0000-0002-8064-1953

oksana.v.onyshchuk@lpnu.ua

(Отримано: 16.01.2023. Прийнято: 30.03.2023)

© Онищук О., 2023

Розглянуто зміст, структуру та ключову проблематику першого в Україні навчального посібника авторства професора В. Петрушенка, присвяченого ключовим проблемам епістемології релігії. У рецензії розглянуто усі частини роботи, які розкривають всебічно найважливіші питання цього розділу філософії з акцентом на сучасні дослідження. Показано, що автор ґрунтується на методологічному плюралізмі в розкритті тем, намагаючись максимально глибоко та ретельно розкрити питання. В посібнику автор здійснив комплексний епістемологічний аналіз та оцінку складових та феноменів релігії та релігійної свідомості.

Ключові слова: епістемологія, релігія, знання, віра.

THE KNOWABLE AND THE UNKNOWNABLE IN THE DIMENSIONS OF EPISTEMOLOGY.

Review of: Petrushenko, V. (2022). Epistemology of Religion. Lviv: Hrad Leva. pp. 220

Oksana Onyshchuk

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-8064-1953

oksana.v.onyshchuk@lpnu.ua

(Received: 16.01.2023. Accepted: 30.03.2023)

In this review, we examine the content of the first Ukrainian textbook written by V. Petrushenko, which is devoted to the key issues of epistemology of religion. The review analyzes all parts of the work, which comprehensively reveal the most important issues of this section of philosophy with an emphasis on modern research. The author relies on methodological pluralism in the disclosure of topics, trying to reveal the issues as deeply and thoroughly as possible. The textbook provides a comprehensive epistemological analysis and assessment of the components and phenomena of religion and religious consciousness.

Key words: epistemology, religion, knowledge, faith.

Релігія як тип світогляду, форма свідомості та соціальний інститут має свої особливі онтологічні, аксіологічні та інші виміри. Серед них особливу цікавість викликають епістемологічні аспекти. Саме в такому ракурсі побудований перший вітчизняний навчальний посібник “Епістемологія релігії” професора В. Л. Петрушенка. Відразу треба зауважити, що під подібною назвою у 2012 р. в Україні вийшла мо-

нографія В. Волошина [Волошин, 2012]. Проте автор дослідження і вимог до нього (все ж, це монографія), зосередився на ґрунтовному аналізі фундаментальних епістемологічних концептів знання та віри в межах міждисциплінарного синтезу і пізнавальної парадигми аналітичної філософії, а також епістемічних моделей вічності, часовості та можливих світів. Себто, аналізує не самі релігійні феномени, а способи їх ро-

зуміння та опису. Окрім цього, окремих розділ присвятив логіко-методологічним аспектам епістемології релігії, детально аналізуючи релігійне пізнання з точки зору логіки, в контексті теорії референції та понятійно-категоріального каркасу релігієзнавства. Аналізований же тут посібник прикметний тим, що є першою ґрунтовною спробою розглянути максимально всебічно ключові проблеми епістемології релігії, виходячи за межі лише аналітичної парадигми та уникаючи методологічного монолітизму.

Під час аналізу матеріалу посібника слід враховувати, що йдеться про епістемологію релігії (а не окремих релігій чи вірувань або ж інших філософсько-богословських вимірів релігії). Тому автор використовує ідейний та ілюстративний матеріали різних релігій (зокрема й давніх), хоча на першому плані є світові релігії. У посібнику основна увага скерована на епістемологічний аналіз складових релігійної свідомості, а не на виклад релігійної епістемології, тобто поглядів тієї чи іншої релігії на означені складові. У висвітленні тем і питань збережено виправданий баланс між описуванням змісту явищ та їх аналітикою і проблематизацією, між аналізом, поясненням, висвітленням суперечностей та проблемних питань. Окремо треба зупинитися на вже згаданих раніше методологічних орієнтирах. На першому плані в контексті методології тут фігурують нейтральний підхід і толерантність, принцип предметної коректності, тобто свідоме уникання викладу матеріалу з позиції якоїсь окремої релігії або Церкви та певне зниження статусу інших релігій і Церков. Реальний стан наявних у публічному доступі досліджень на сьогодні є таким, що в них превалує методологія аналітичної філософії, яка переважно намагається підходити до феномену релігії та її когнітивних складових із тими ж самими вимогами, що й до науки. Навряд чи такий підхід можна вважати адекватним щодо предмету вивчення, тому автор орієнтується також на методологію німецької класичної філософії (методологія критичної та трансцендентальної філософії, діалектичний аналіз), герменевтики та феноменологічної філософії, одночасно залучаючи сучасні дослідження особливостей, змісту і складових релігійного досвіду,

Прикметною особливістю посібника є використання матеріалів із сучасних публікацій західних авторів, що стосуються епістемології релігії, разом із класичними джерелами (взяними зі спадщини патристики, ведичної літератури, арабських мислителів та ін.). У посібнику подано різні підходи до ключових питань в інтерпретації як класичних авторів (Платон, Кант, Гайдеггер, Епікур, Августин, Філон Олександрійський, Дамаскін та ін.), так і авторитетних західних дослідників ХХ–ХХІ ст. (Гадамер, Рассел, Девіс,

Джеймс, Юнг, Сепір, Уорф та ін.). Слід відзначити змістовну єдність та логічну послідовність роботи, акцент на сучасних актуальних проблемах в обраній сфері. Також автор робить аналіз ключових понять та термінів епістемології релігії на початку кожного розділу.

Розглядуване тут видання містить у своїй структурі вісім розділів. У першому розділі “*Предмет, проблематика і завдання епістемології релігії*” автор окреслює основні трактування сутності і завдань епістемології релігії, акцентуючи на відмінностях останньої з релігійною епістемологією: “інколи епістемологію релігії плутають із *релігійною епістемологією*: остання передбачає проведення *релігійного (богословського) погляду* на процеси утворення і функціонування утворень релігійної свідомості. В межах релігійної епістемології фігурують *християнська, мусульманська, юдейська, буддистська, індуїстська* та ін. її різновиди. Ми повинні усвідомлювати те, що епістемологія релігії не зупиняється на окремих релігіях і релігійних культурах і не проводить аналіз свого предмету з позиції якоїсь окремої релігії... епістемологія релігії покликана вивчати когнітивні утворення релігії та релігійної свідомості, а її завданнями постають вивчення природи і ролі таких утворень, процесів їх формування і функціонування” [Петрушенко, 2022: 27, 28]¹. Окремими питаннями в цьому розділі є аналіз місця когнітивної компоненти у релігії та проявів дискурсивного мислення у релігійній свідомості та концепт раціональності в релігії, зауваживши, що “намагання подавати релігію як виключно ірраціональне явище є помилковим: раціональність в її сучасному, розширеному або пом’якшеному варіанті органічно притаманна релігії. Вона присутня в структурі релігійної картини світу, у богословських працях, у соціальній та практичній сторонах життя релігії” [Петрушенко, 2022: 23].

Другий розділ “*Особливості та складові релігійної свідомості, їх когнітивні характеристики*” присвячений детальному аналізу релігійної свідомості та релігійного досвіду як ядра будь-якої релігії з окремою увагою до явища постсекулярності і важливості його використання в осмисленні сучасної релігійності. Автор аналізує причини повернення людства до релігії в ХХ ст., говорячи про відкриття в науці, що підводять до висновку про існування Творця, про політичні аспекти, ускладнення суспільної історії та ін. Внаслідок усіх цих моментів сучасний стан релігійної свідомості можна назвати постсекулярним, таким, що

¹ Надалі вказуватиметься лише сторінка рецензованого видання.

визнає культуротворчу роль релігії і втілює принципи толерантності, діалогічності та екуменізму.

Третій розділ під назвою “Будова знання, особливості релігійного знання та граничні питання людського життя” розглядає структуру знання в релігійному контексті, аналізуючи когнітивні можливості знаків і мови, типологію знань у релігії (креденціальні знання, обрядові знання та ін.) та компоненти релігійного знання. Серед компонент автор виокремлює чуттєву наданість (аналізуючи її з точки зору різних методологій – аналітичної, феноменологічної, аналітики релігійного досвіду, аналітики змінених станів свідомості), конструктивно-функціональну та смислову компоненти.

У четвертому розділі “Епістемологічний аналіз співвідношення знання та віри” знаходимо ґрунтовний аналіз співвідношення віри і знання в релігійній свідомості з точки зору релігії, науки й філософії. Автор зауважує, що “протистояння віри і знання (інколи – віри і розуму) в найбільш виразному вигляді фігурує в європейській культурі. В давньоєврейських релігійних текстах і релігійних практиках ми не стикаємось із чітко вираженим їх протиставленням: наприклад, в давньоіндійських Ведах знання і віра взаємно обернені: той, хто знає, проймається, це пояснюється тим, що вища мудрість Сходу передавалась виключно “із вуст у уста, із очей в очі”, тобто саме долучення до мудрості та істин базувалось на авторитеті, що не піддавався жодному сумніву; авторитету, як носію вищих знань, треба було вірити” [с. 87]. Віра не завжди протиставлялась знанню та розуму: релігії, базовані на міфології, на авторитеті учительського наставництва, як правило, поєднували віру із аргументами та знаннями. В юдаїзмі як релігії радикального трансценденталізму, навпаки, віра повністю виключає розумування, в ісламі ж віра і знання майже отожднюються. В християнстві віра подається як основний спосіб входження людини у діалог з Богом; так потрактована віра не вимагала знання, проте і не виключала його, оскільки знання та віра розглядалися як органічні аспекти людської розумності. Якщо ж говорити про віру в науці й філософії, то нема єдиної позиції: одні науковці жорстко протиставляють віру і знання, інші ж навпаки, наголошують на тому, що віра неодмінно і неминуче присутня в когнітивних процесах і побудовах (використовуючи креденціальний аргумент, маючи на увазі, що жодний з науковців не може сам особисто перевірити всі дані, здобуті колегами-науковцями, а тому змушений поклатись на віру щодо надійності результатів їх діяльності. Окрім того, під час розгортання будь-якого наукового дискурсу марно сподіватись на те, що науковець може розпочати з бездоган-

ного і абсолютно надійного положення). Важливим також у цьому розділі є аналіз концепту “віра” з різних методологічних позицій (наприклад, аналітичної філософії, прагматизму) та в епістемологічному контексті.

У п'ятому розділі “Пізнавальні здібності людини та їх роль у релігійному світогляді” ґрунтовно аналізуються в контексті епістемології релігії і пізнавального процесу такі здібності людини, як чуття, споглядання, рефлексія, мислення, розсудок, розум та інтуїція (аналізуються найперше крізь історичну перспективу). Окрема глава присвячена епістемологічному трактуванню понадрозумового знання, яке автор визначає як “спосіб пізнання трансцендентних сутностей, що не можуть бути зафіксовані та передані за допомогою дискурсивних, фрагментарних та локальних дій розуму, оскільки володіють характеристиками, що притаманні Абсолюту та поза межним сутностям. Таке пізнання характеризується цілісністю, завершеною повнотою, досконалістю” [с. 107]. Вдало порівнюється понадрозумове знання з ірраціональним та апіорним. Автор наголошує, що понадрозумове знання постає атрибутивною характеристикою вищих сутностей.

Шостий розділ “Епістемологічні характеристики способів пізнання трансцендентних релігійних сутностей” присвячений розгляду методологічної процедури апофатичного та катафатичного богопізнання, проблеми раціонального та ірраціонального в релігії та аналізу ключових принципів християнської екзегетики. Автор висноує, що особливі істини релігійної свідомості не можуть бути прямо та адекватно передані мовою, вимагаючи особливих способів їх прочитування та трактування. Серед таких методів важлива роль належить правилам екзегетики та іносказання; якщо екзегетика застосовується лише для правильного розуміння священних текстів, то іносказання може мати ширший спектр можливого використання. Він наводить приклади тлумачення іносказання за Б. Паскалем та Оригеном.

У сьомому розділі під назвою “Епістемологічні окреслення вихідних понять релігії” знаходимо детальний аналіз низки понять, що характеризують релігійну свідомість (наприклад: трансцендентне, інтелігібельне, нумінозне, сакральне, священне, дух, причина та ін.). Окремим розділом іде тлумачення концепту “Бог” в історичному, символічному та смисловому ракурсах. І завершує розділ епістемологічна оцінка найавторитетніших доведень існування Бога (Ансельма Кентерберійського, Афінагора, Томи Аквінського, Вольтера, Канта, Фоєрбаха та ін.). Проте автор наголошує, що коректними можна вважати індуктивне доведення Афінагора Афініського, допов-

нене онтологічним доведенням Ансельма Кентерберійського: перше доведення в тих чи інших версіях присутнє в сучасних концепціях космологічного доведення, а друге залишається основним в плані трактування Бога через поняття Абсолюту.

Останній, восьмий розділ “*Шляхи та щаблі сходження до Бога. Пізнання, сотеріологія та есхатологія*” присвячений розгляду епістемологічних аспектів обоження, спасіння й безсмертя. Наголошується, що вивчення сутності та можливостей людського пізнання, розширення меж та способів людського самоосмислення в контексті названих аспектів включає горизонти і явища природного світу, суттєво стимулюючи пізнавальну активність людини. “Ідеї сотеріології та есхатології, що притаманні багатьом релігійним віруванням і культам, набули доволі стрункого та системного представлення в християнстві. З позиції епістемології вони заслуговують на визнання певної міри своєї відповідності критеріям виправданості ментальних утворень та на подальше вивчення і осмислення” [с. 212].

Можемо підсумувати, що навчальний посібник “Епістемологія релігії” є першою в українському інтелектуальному і навчальному просторі спробою окреслити та проаналізувати вихідні проблеми епістемології релігії – доволі важливого напрямку в західних наукових дослідженнях взагалі та у філософії зокрема. На відміну від західних традицій, що використовують переважно методологію аналітичної

філософії та феноменології, автор зосередився на позиції методологічного плюралізму, що включає аналітику релігійного досвіду, когнітивну психологію, психологію змінених станів свідомості, крос-культурний аналіз та ін. Автор висвітлює низку актуальних проблем епістемології релігії, як то: взаємини релігії і філософії в історичному та структурно-логічному контексті; особливості епістемологічних досліджень; співвідношення епістемології релігії та релігійної епістемології; когнітивні аспекти релігії та місце знання у релігійній свідомості; когнітивні характеристики віри; пізнавальні здібності людини та їх функціонування в релігійній свідомості; епістемологічна оцінка пророцтва в контексті релігійного досвіду; епістемологічні особливості релігійного розуміння шляхів і засобів богопізнання та ін.

ЛІТЕРАТУРА

- Петрушенко, В. (2022). *Епістемологія релігії : навч. посіб.* Львів : Град Лева.
- Волошин, В. (2012). *Епістемологія релігії: онтологічні припущення, ключові концепти, пізнавальні стратегії.* Донецьк : Вид-во ДонНУ.

REFERENCES

- Petrushenko, V. (2022). *Epistemology of Religion: Study guide.* Lviv: Grad Leva. [= Петрушенко, 2022].
- Voloshyn, V. (2012). *Epistemology of Religion: Ontological Assumptions, Key Concepts, and Cognitive Strategies.* Donetsk: Vyd-vo DonNU. [= Волишин, 2012].